marife
dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies
cilt / volume: 26 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2026

Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'ında Kıraatlere Yaklaşımı

The Approach of Muḥammad b. ʿUzayz al-Sijistānī to the Qirāʾāt in His Gharīb al-Qurʾān

Cihat Çelik
Öğretim Görevlisi Dr., Uşak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı
Lecturer PhD, Uşak University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Reading and Qiraat
Uşak / Türkiye
cihat.celik@usak.edu.tr | https://orcid.org/0000-0003-3089-7819

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1883097

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 05.02.2026
Accepted / Kabul Tarihi: 01.06.2026
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2026

Cite as / Atıf: Çelik, Cihat. "Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'ında Kıraatlere Yaklaşımı". *Marife* 26/1 (2026) 307-325. https://doi.org/10.33420/marife.1883097

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: *"This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."*

e-ISSN: 2630-5550 https://marife.org/tr/

Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'ında Kıraatlere Yaklaşımı

Özet

Bu makalede, Ebû Bekr el-Uzeyz es-Sicistânî'nin (ö. 330/941) Garîbü'l-Kur'ân adlı eserinde kıraat farklılıklarına yaklaşımı incelenmiştir. İslâm ilim geleneğinde kıraatlerin temelinin rivayet olduğu genel kabul görmüş bir hususdur. Kıraat farklılıklarının önemli bir bölümünün, anlamı etkilemeyen fonetik ve telaffuza dayalı çeşitlilikten oluştuğu bilinmektedir. Bununla birlikte bazı kıraat farklılıklarının, Kur'ân'da yer alan kelime ve âyetlerin anlamlandırılmasına farklı açılardan katkı sunduğu da açıktır. Bu yönüyle kıraatler, yalnızca tilâvetle sınırlı bir alan olmayıp tefsir ve dil ilimleri açısından da önemli bir işlev üstlenmektedir. Kur'ân'da geçen ve anlamı okuyucu açısından kapalı veya zor olan kelimeleri açıklamak amacıyla kaleme alınan Garîbü'l-Kur'ân türü eserler, erken dönemden itibaren ilmî literatürde önemli bir yer edinmiştir. Bu alanda eser telif eden müelliflerden biri de Uzeyz es-Sicistânî'dir. Sicistânî, Garîbü'l-Kur'ân'ında seçtiği kelimeleri açıklarken Arap dili ve edebiyatına ait nesir ve şiir örneklerinden, kabileler arasındaki lehçe farklılıklarından ve dilsel kullanımlardan yoğun biçimde yararlanmıştır. Bunun yanında kıraatler de müellifin anlam tespitinde başvurduğu temel kaynaklardan biri olmuştur. Zira kıraat farklılıklarının önemli bir kısmının Arap dili ve lehçeleriyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Uzeyz es-Sicistânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'ı üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, eserin kıraatler açısından müstakil bir incelemeye konu edilmemiş olması dikkat çekmektedir. Bu durum, literatürde önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Sicistânî'nin eserinde kıraat tercihlerini hangi yöntemle ele aldığını, hangi kıraat rivayetlerine ağırlık verdiğini ve Garîbü'l-Kur'ân ile kıraatler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Ayrıca eserde yer alan garîb ve müşkil kelimelere dair kıraat farklılıklarının tefsirî yansımaları da incelenmiştir. Yine Sicistânî'nin söz konusu eseri üzerinden, erken dönem Garîbü'l-Kur'ân literatüründe kıraatlere yönelik yaklaşımın mahiyeti hakkında daha sistematik bir değerlendirme yapılması da hedeflenmektedir. Çalışmada kullanılan yöntem, doküman analizi olup müellifin Garîbü'l-Kur'ân adlı eserin Muḥammed Edîb ʿAbdulvâḥid'in tahkiki olan baskısı incelenmiştir. Eserde nakledilen kıraatler geleneksel kıraat ilmi literatürü ile mukayese edilmek suretiyle rivayetlerin tespiti yapılmıştır. Bunun yanında müellifin görüşlerini aktaran bazı kıraat ve tefsir eserlerine de atıfta bulunulmuştur. Müellifin kıraat tercihlerinde sahih-şâz ayrımına dair hususlar, kendi dönemi ve sonrası kaynaklardan teyit edilerek belirlenmiştir. Eserde nakledilen kıraat rivayetleri müellifin yaklaşımı doğrultusunda yorumlanarak değerlendirmeye tabi tutulmuş, elde edilen çıkarımlar çalışma kapsamında sunulmuştur. Yine Sicistânî'nin eserinde yer alan rivayetler ve kullandığı kaynaklar esas alınarak kıraat literatüründeki eserler ile karşılaştırılmalı olarak değerlendirmeler yapılmıştır. İnceleme sürecinde müellifin kendi açıklamalarına öncelik verilmiş, sahîh ve şâz kıraatlere yaklaşımı ve yöntemi klasik eserler ile birlikte değerlendirilerek ele alınmıştır. Yapılan tespitlerin sonucunda, Sicistânî'nin kıraat rivayetlerine geniş ölçüde yer verdiği, ancak bunları sistematik bir kıraat metodolojisi çerçevesinde ele almadığı tespit edilmiştir. Müellifin kıraatleri aktarırken rivayetlerin sıhhati, sened yapısı ve râvî bilgilerine dair bir tasnif yapmadığı görülmüştür. Sicistânî'nin kıraatleri büyük ölçüde garîb kelimelerin anlamlarını açıklamada bir araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Kimi zaman farklı okuyuşlara farklı anlamlar yüklemiş, kimi zaman ise bu okuyuşları birlikte zikrederek anlam çeşitliliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca bazı kıraat farklılıklarının âyetlerin anlam alanını genişlettiğini örnekler üzerinden göstermiştir. Bununla birlikte müellif, kıraatleri yalnızca anlam boyutuyla sınırlı tutmamış; kelimelerin gramer yapısı, kökeni ve sarf özellikleri bağlamında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca bazı kıraatleri Arap lehçeleriyle ilişkilendirerek hangi kullanımın daha yaygın veya tercih edilebilir olduğunu belirtmiş, yer yer kendi tercihine de işaret etmiştir. Sonuç olarak Sicistânî'nin Garîbü'l-Kur'ân'da kıraatlere geniş yer vermesi, kıraat ilminin bu tür eserlerdeki belirleyici rolünü göstermesi bakımından önemli bir bulgu olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kıraat İlmi, Uzeyz es-Sicistânî, Garîbü'l-Kur'ân, Sahîh Kıraat, Şâz kıraat*

The Approach of Muḥammad b. ʿUzayz al-Sijistānī to the Qirāʾāt in His Gharīb al-Qurʾān

Summary

This article examines the approach of Abū Bakr al-ʿUzayz al-Sijistānī (d. 330/941) to the variant

Qur'ānic readings (qirā'āt) in his work Gharīb al-Qur'ān. In the Islamic scholarly tradition, it is widely accepted that the foundation of the qirā'āt is transmission (riwāyah). A significant portion of the differences among the qirā'āt consists of phonetic and pronunciation-based variations that do not affect meaning. Nevertheless, it is also evident that some variant readings contribute to the interpretation of Qur'ānic words and verses from different perspectives. In this respect, the qirā'āt are not limited solely to readings they also perform an important function in the fields of Qur'ānic exegesis (tafsīr) and linguistics. Works belonging to the Gharīb al-Qur'ān genre, which were composed to explain Qur'ānic words whose meanings were obscure or difficult for readers to understand, have occupied a significant place in the scholarly literature since the early period. One of the authors who produced works in this field was al-ʿUzayz al-Sijistānī. While explaining the selected words in his Gharīb al-Qur'ān, al-Sijistānī made extensive use of prose and poetic examples from Arabic language and literature, dialectal variations among Arab tribes, and various linguistic usages. In addition, the qirā'āt constituted one of the principal sources upon which he relied in determining meanings. This is because a considerable number of variant readings are closely related to the Arabic language and its dialects. A review of the studies conducted on al-Sijistānī's Gharīb al-Qur'ān reveals that the work has not been subjected to an independent examination from the perspective of the qirā'āt. This has been regarded as a significant gap in existing literature. Accordingly, the present study aims to identify the method by which al-Sijistānī dealt with variant readings in his work, to determine which qirā'āt transmissions he emphasized, and to clarify the relationship between Gharīb al-Qur'ān literature and the qirā'āt. Furthermore, the exegetical implications of variant readings concerning obscure (gharīb) and problematic (mushkil) words discussed in the work are examined. Through an analysis of al-Sijistānī's work, the study also seeks to provide a more systematic evaluation of the nature of early Gharīb al-Qur'ān literature's approach to the qirā'āt. The study employs the document analysis method and is based on the edition of Gharīb al-Qur'ān critically edited (taḥqīq) by Muḥammad Adīb ʿAbd al-Wāḥid. The variant readings transmitted in the work were identified through comparison with the classical literature of the science of qirā'āt. In addition, references were made to several works on qirā'āt and tafsīr that transmit the author's views. Matters relating to al-Sijistānī's distinction between authentic (ṣaḥīḥ) and anomalous (shādh) readings were also determined and verified through sources from both his own period and later generations. The transmitted qirā'āt reports in the work were analyzed and evaluated in light of the author's approach, and the findings derived from this analysis are presented within the scope of the study. Furthermore, the reports and sources employed by al-Sijistānī in his work were comparatively examined alongside works from the qirā'āt literature. During the analysis, priority was given to the author's own explanations, while his approach and methodology regarding authentic (ṣaḥīḥ) and anomalous (shādh) readings were assessed in conjunction with classical sources. The findings demonstrate that al-Sijistānī devoted considerable attention to qirā'āt transmissions, although he did not treat them within a systematic methodology of the science of qirā'āt. It was observed that, when transmitting variant readings, he did not classify them according to the readings ity of the reports, the structure of their chains of transmission (isnād), or information concerning their transmitters (ruwāt). Rather, al-Sijistānī appears to have employed the qirā'āt primarily as a means of explaining the meanings of obscure (gharīb) words. At times, he attributed different meanings to different readings, while in other instances he cited multiple readings together in order to highlight semantic diversity. He also illustrated, through various examples, how certain variant readings broaden the semantic scope of Qur'ānic verses. At the same time, the author did not restrict his treatment of the qirā'āt solely to questions of meaning. He also evaluated them in relation to grammatical structure, etymology, and morphological (ṣarf) features. Moreover, he associated certain readings with specific Arabic dialects, indicating which usages were more widespread or preferable, and occasionally expressing his own preference. As a result, al-Sijistānī's extensive inclusion of qirā'āt in Gharīb al-Qur'ān has been identified as an important finding, demonstrating the significant and formative role of the science of qirā'āt within this genre of scholarly literature.

Keywords: *ʿIlm al-Qirā'āt, al-ʿUzayz al-Sijistānī, Gharīb al-Qur'ān, Ṣaḥīḥ Qirā'at, Shādh Qirā'at.*

Giriş

Kıraat farklılıkları, pek çok ilim dalının istifade ettiği delillerden biri olarak görülmekte olup özellikle tefsir ilmi içerisinde vazgeçilmez bir referanstır.[1] Tefsir ve Kur'ân ilimleri kapsamında değerlendirilen "Garîbü'l-Kur'ân" türü eserlerde kıraatlere sıkça atıfta bulunulduğu, yapılan çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur.[2] "Garîbü'l-Kur'ân", "Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamı kapalı lafızların tefsiriyle ilgili olup, Arap dilinde ve sözlerinde geçen manalarının neler olduğunu ortaya koyan ilim dalı" şeklinde tarif edilmektedir.[3] Bu isim altında ilk dönemlerden itibaren birçok eser kaleme alınmış olup bu çalışmaların muhtevasında lügat, tefsir, kıraat, fıkıh, hadis, Arap dili, şiir ve belâgat gibi ilimlerden geniş ölçüde istifade edilmiştir.[4] Bu ilim dalındaki eserlerin tamamı garîb ve müşkil kelimelerin anlaşılmasını amaç edinmiş olup söz konusu kelimelerin izahında kıraat farklılıkları delil/kaynak olarak kullanılmıştır. Bu eserler arasında müellifi Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'ye (ö. 330/941) ait olan ve alfabetik tertibi esas alan *Nüzhetü'l-kulûb fî tefsîri garîbi'l-Kur'ân* adlı eserdir. Bu çalışma tefsir ve garîb literatürünün özelliklerini bünyesinde birleştiren ilk "Garîbü'l-Kur'ân" telifleri arasında yer almaktadır.

Kıraat ilmi pek çok ilmî disiplin ile birlikte ele alınmış ve bu doğrultuda çeşitli çalışmalar telif edilmiştir. Bunlar arasında kıraat-dil, kıraat-tefsir ve kıraat-fıkıh ilişkisi gibi konu başlıklarının öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda "Garîbü'l-Kur'ân" türü eserlerde kıraatlerin değerlendirilmesine yönelik çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Konunun önemine binaen ve hakkında fazla çalışma yapılmamış olması sebebiyle Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî tercih edilmiştir. Müellifin *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eserinde kıraatlere yaklaşımına dair bağımsız bir çalışmanın bulunmaması konunun önemini, özgünlüğünü ve akademik alandaki ihtiyacını ortaya koymuştur. Bu çerçevede Ebû Bekir el-Uzeyz es-Sicistânî'nin *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eserinde kıraat farklılıklarına yaklaşımı incelenecektir. Müellifin eserindeki kıraat tercihleri, sahîh ve şâz rivayetlere yaklaşımı, hangi imamları esas aldığı ve kıraatleri açıklarken kullandığı yöntemler ortaya konulacaktır. Ayrıca müellifin âyetlerdeki garîb lafızları izah ederken kıraatlerden ne ölçüde yararlandığı, bu farklılıklara eserde nasıl yer verdiği ve bu bağlamda kıraatleri anlam ve

[1] Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi,* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 3-20; İrfan Çakıcı, *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 35-58.

[2] Aslan Çıtır, "Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî'nin Garîbü'l-Kur'ân Tefsirinde Kıraat-Tefsir İlişkisi", *Eskiyeni* 53 (30 Haziran 2024), 581-604.

[3] Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed Kaysî, *'Umde fî garîbi'l-Kur'ân,* thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşli (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1981), 13.

[4] *Garîbü'l-Kur'ân*, Atâ b. Ebî Rabâh (ö.114), *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (ö.122), *Garîbü'l-Kur'ân*, Ebân b. Tağleb (ö.141), *Garîbü'l-Kur'ân*, Bişr b. Amr b. Hâris (Ebû Nadr) (ö.146), *Garîbü'l-Kur'ân*, Ali b Hamza b. Abdillah el-Esedî (el-Kisâî) (ö.189), *Garîbü'l-Kur'ân*, Müerric b. Amr b. Hâris es-Sedûsî (Ebû Feyd) (ö.195), *Garîbü'l-Kur'ân*, Ebû Ca'fer b. Mukrî, *Garîbü'l-Kur'ân*, Yahyâ b Mübârek b. Muğîre el-Adevî (Ebû Muhammed) (ö.202)105, *Garîbü'l-Kur'ân*, Nadr b. Şumeyl b. Hareşe b. Yezîd b. Külsûm (Ebü'l-Hasen) (ö.203), *Garîbü'l-Kur'ân veya Mecâzu'l Kur'ân*, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.210), *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*, İbn Kuteybe (Ebû Muhammed) (ö.276), *Garîbü'l-Kur'ân*, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310), *Garîbü'l-Kur'ân*, Ahmed b. Sehl el-Belhî (Ebû Zeyd) (ö.322), *Garîbü'l-Kur'ân*, İbrâhîm b. Muhammed b. Arafe (Niftaveyh) (ö.323), N*üzhetü'l-kulûb fî tefsîri garîbi'l-kur'âni'l-'azîz*, Muhammed b. 'Azîz el-Uzeyzî es-Sicistânî (Ebû Bekr) (ö.330).

lehçe yönünden değerlendirmeleri tespit edilecektir. Son olarak müellifin özellikle dilcilik yönü ve bu sahadaki birikimini söz konusu eserine yansıtması dikkate alınarak "Garîbü'l-Kur'ân" ile kıraat literatürü arasındaki ilişkinin mahiyeti ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmada müellifin *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eserin Muḥammed Edîb ʿAbdulvâḥid'in tahkiki olan baskısı incelenmiştir. Eserde nakledilen kıraatler geleneksel kıraat ilmi literatürü ile mukayese edilmek suretiyle rivayetlerin tespiti yapılmıştır. Bunun yanında müellifin görüşlerini aktaran bazı kıraat ve tefsir eserlerine de atıfta bulunulmuştur. Müellifin kıraat tercihlerinde sahih-şâz ayrımına dair hususlar, kendi dönemi ve sonrası kaynaklardan teyit edilerek belirlenmiştir. Eserde nakledilen kıraat rivayetleri müellifin yaklaşımı doğrultusunda yorumlanarak değerlendirmeye tabi tutulmuş, elde edilen çıkarımlar çalışma kapsamında sunulmuştur.

Yapılan literatür taramasında, kıraat-tefsir ilişkisine dair çok sayıda çalışmanın kaleme alındığı görülmektedir. Bu çalışmalar arasında Garîbü'l-Kur'ân ile kıraat ilişkisini doğrudan ele alan araştırmalar da bulunmaktadır. Nitekim Fatma Kaya'nın "*İbnü'l-Müneyyir'in et-Teysîrü'l-acîb fî tefsîri'l-garîb isimli eserinin kıraat farklılıkları ve mânaya yansıması bağlamında değerlendirilmesi*" başlıklı yüksek lisans tezi; Mustafa Kılıç'ın "İbn Kuteybe'de Kıraat–Filolojik Tefsir İlişkisi (*Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* Örneği)" adlı makalesi; ayrıca Aslan Çıtır'ın "Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî'nin *Garîbü'l-Kur'ân* Tefsirinde Kıraat-Tefsir İlişkisi" başlıklı çalışması bu alanda öne çıkan örneklerdir. Bunun yanı sıra kıraat ile lugavî tefsir ilişkisini ele alan çalışmalar da mevcuttur. Bu kapsamda Ali Temel'in *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlara Yaklaşım* başlıklı doktora tezi ile İsa Hızıroğlu'nun *Me'ânî'l-Kur'ân Eser Geleneğinde Dil-Kıraat İlişkisi* adlı doktora çalışması zikredilebilir.

Bununla birlikte, literatürde Sicistânî'nin *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eseri özelinde kıraatlere yaklaşımını müstakil olarak ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sicistânî ile ilgili olarak yalnızca Mısra Açar'ın 2021 yılında hazırladığı "es-Sicistânî'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* ve Emîr es-San'ânî'nin *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân* İsimli Eserlerinin Mukayesesi" başlıklı yüksek lisans tezinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Sicistânî'nin kıraatlere yönelik tercihleri, değerlendirmeleri ve yaklaşım biçimlerinin incelenmesini literatürde özgün bir araştırma alanı hâline getirmektedir. Bu bağlamda, Sicistânî'nin *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eserinin, alanda yapılacak sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi beklenmektedir.

1. Ebû Bekr el-Uzeyz es-Sicistânî'nin Hayatı ve *Garîbü'l-Kur'ân*-Adlı Eseri

Ebû Bekir Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî, III. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat'ta doğmuş ve orada yaşamıştır.[5] Kaynaklarda Kûfe dil mektebinin âlimle-

[5] Muḥammed b. ʿUzeyr el-ʿUzeyrî Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Edîb ʿAbdulvâhid (Suriye: Daru Kuteybe, 1416), 40-41; Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî, *Nüzhetü'l-kulûb fî tefsîri garîbi'l-Kur'âni'l-'azîz,* thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşli (Beyrut: Darû'l-Ma'rife, 2013), 9-47.

rinden kabul edilen Sicistânî'nin, edepli, faziletli, mütevazı ve sağlam karakterli bir kimse olduğu belirtilir. "el-'Uzeyrî" nisbesi babası 'Uzeyr'e izafe edilmektedir. Babasının adının "Uzeyr" mi yoksa "Uzeyz" mi olduğu hususunda (her iki durumda da 'ayn harfinin ötreli olmasıyla) ihtilaf mevcuttur.[6] Âlimlerin bir kısmı ilk şekli kesin olarak benimsemiş, bir kısmı ikinci şekli tercih etmiş, bazıları ise iki rivayeti de hiçbir tercihte bulunmaksızın nakletmiştir. Bu konudaki en güçlü rivayet, Zehebî (ö. 748/1348)'nin aktardığı şu bilgidir: "Sahîh olan şekil 'Uzeyr'dir.[7]

Ebû Abdullah İbn Hâlaveyh (ö. 370/980) onun hakkında şöyle demektedir: "Ebû Bekir b. Uzeyz, İbnü'l-Enbârî'nin ilim, yaş, hal ve salah bakımından en seçkin talebelerinden biri idi. Halkın çocuklarını terbiye eder, her cuma günü Bağdat'taki şehir camisine küçük bir zenbille gelir, sessizliğini uzun tutar ve konuştuğunda ise hak söylerdi. Güvenilir bir kimseydi." Ebû Bekir Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) es-Sicistânî, müfessir bir âlimdir. Edebî yönü güçlü, faziletli ve mütevazı bir şahsiyetti. *Garîbü'l-Kur'ân* adıyla meşhur olan eserini telif etmiş olup bilinen başka bir çalışması yoktur. Bağdat'ta ikamet etmiş ve orada vefat etmiştir.[8]

Garîbü'l-Kur'ân adlı eser, orta hacimli tek cilt hâlinde olup Kur'ân'daki garip kelimeleri açıklamaya yöneliktir. Eserde bazı kelimelerin sureler ve âyetlerdeki tekrarlarıyla birlikte kelimelerin kökeni üzerine açıklamalı bir yöntem takip edilmiştir. Şerhleri bazen kısa (yalnızca tek bir kelime ile) bazen de birkaç satır sürecek kadar uzun tutulmuştur. Nitelik itibariyle dil ağırlıklı bir şerh olup yer yer önceki veya çağdaşı müfessirlerin görüşleriyle de desteklenmiştir. Ayrıca eser, Kur'an âyetleri, hadisler, şiir beyitleri, darb-ı meseller, Arap sözleri ve lugavî şahitlerle zenginleştirilmiştir.[9] Esere dair iki tahkik tespit edilmiş olup birincisi Muḥammed Edîb ʿAbdulvâḥid'in Suriye'de Daru Kuteybe baskısı, ikincisi ise "*Nüzhetü'l-kulûb fî tefsîri garîbi'l-Kur'âni'l-'Azîz*" adı ile Yûsuf Abdurrahmân el-Marʿaşli'nin Beyrut Darû'l-Maʿrife baskıdır.

[6] Kemâleddin el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ'*, thk. İbrâhim es-Sâmerrâî (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 231; Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985), 17/216; Ebû'l-Ḥasen ʿAlî b. Ebî'l-Kerem Muḥammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb fî tehẕîbi'l-ensâb* (Beyrut: y.y., ts.), 2/135; Mısra Açar, *es-Sicistânî'nin Nüzhetü'l-Kulûb ve Emîr es-San`ânî'nin Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân İsimli Eserlerinin Mukayesesi,* (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 29-30.

[7] Bunu, muhaddis İbn Nâsır'ın kendi el yazısıyla gördüm." Zehebî, ayrıca İbn Nâsır'ın bunu bizzat kendi hattıyla, ardından da eseri müelliften nakleden güvenilir râvilerin el yazılarıyla müşahede ettiğini kaydeder. Devamında, müellifin el-Garîb'inin bir nüshasını kendi hattıyla gördüğünü; nüshanın sonunda ise 'Muhammed b. 'Uzeyr' (ز) ibaresinin yer aldığını haber verdi" ifadesini aktarır. Bk. Zehebî, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*, 17/216; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ʿAbdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetu'l-vuʿât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât,* thk. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu'l-ʿAṣriyye, ts.), 1/171; İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb fî tehẕîbi'l-ensâb*, 2/388.

[8] Zehebî, *Siyer 'a'lâmi'n-nübelâ*, 17/216; Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ'*, 231-232; Ebu's-Safâ Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnaûd (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 4/70-71; Açar, *es-Sicistânî'nin Nüzhetü'l-Kulûb ve Emîr es-San`ânî'nin Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân İsimli Eserlerinin Mukayesesi*, 30-35.

[9] Sicistânî, *Nüzhetü'l-kulûb fî tefsîri garîbi'l-kur'âni'l-'azîz,* 113-189; Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ',* 231-233; İsmail Cerrahoğlu, "Sicistânî, Muhammed b. Uzeyz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/144-145; Açar, es-Sicistânî'nin Nüzhetü'l-Kulûb ve Emîr es-San`ânî'nin Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân İsimli Eserlerinin Mukayesesi, 31-33.

Sicistânî'nin bu eseri, diğer *Garîbü'l-Kur'ân* çalışmalarından bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Bu farklılıkların başında kıraat ilminin sistemleştiği hicrî IV. asırda kaleme alınmış olması ve İbn Mücâhid (ö. 324/936) ile dönemde yaşaması gelmektedir. Ayrıca müellifin Kûfe dil ekolüne mensup olması da onu diğer Garîbü'l-Kur'ân müelliflerinden ayıran önemli bir özelliktir. Bu bağlamda eserinde Kûfe ekolünün kurucularından İmam Kisâî başta olmak üzere Kûfeli kıraat imamlarına yaptığı atıflar, eserin kıraat ilmi açısından önemini artırmaktadır. Öte yandan, kıraat imamlarının sayısının belirginleştiği bir dönemde kaleme alınmış olması da eserin kendi devrinin ilmî birikimini ve yaklaşımını yansıtması bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Bu yönüyle söz konusu eserin dönemindeki ilmî eserlerden ne derece etkilendiğinin belirlenmesi ve kıraat literatürü içindeki yerinin öneminin ortaya konulması açısından daha derinlemesine incelenmeyi gerektirmektedir.

. Sicistânî'nin *Garîbü'l-Kur'ân*'da Kıraat Tercihlerine Yönelik Yaklaşımı

Kur'ân'da yer alan garîb ve müşkil kelimelerin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla müfessirler, ferş kıraat farklılıklarından geniş ölçüde yararlanmışlardır. Hatta anlamı açık olduğu için tefsire doğrudan yansımayan kıraatleri dahi eserlerine dâhil etmişler ve böylece başvurdukları rivayetlerin çeşitliliğini ve niteliğini artırmışlardır. Nitekim müfessirler, Kur'ân'daki garîb ve müşkil kelimelerdeki mübhemliğin giderilmesinde kıraat farklılıklarını önemli bir başvuru kaynağı olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda Sicistânî de *Garîbü'l-Kur'ân*'ında kıraatlere dair tercihlerini aktarırken sahîh–şâz ayrımını esas almaksızın farklı rivayetlere yer vermiştir. Nitekim eserinde kıraatleri naklederken rivayetlerin sıhhat derecelerinden ziyade lafızların anlam ve dilbilim yönünü açıklama imkânlarını önceliediği görülmektedir. Kıraat tercihlerinde imamların neredeyse hiç yer vermemekle birlikte, tespit edilen rivayetler arasında hem sahîh hem de şâz kabul edilen kıraatleri aktardığı tespit edilmiştir. Bununla beraber es-Sicistânî, tercih sebeplerini açık biçimde belirtmemiş; nakilde bulunduğu imamlar arasında ise sadece Âsım'a doğrudan atıfta bulunmuştur.[10] Ayrıca Ebû Amr (ö. 154/771) ve Kisâî (ö. 189/805) gibi kıraat imamlarının sadece gramer bağlamındaki görüşlerini zikrederek değerlendirdiği de belirlenmiştir.[11] Yine onun kıraat tercihlerinde sahâbe ve tâbiînden bazı isimlere isnad ederek rivayetlerde bulunduğu da görülmektedir.[12]

Bu bağlamda Sicistânî'nin eserinde kıraatleri sahîh/şâz ayrımı yapmaksızın ele alması ve bu şekilde değerlendirmesi, onun kıraatleri çoğunlukla kendi görüşlerini destekleyici bir hüccet ve delil olarak kullandığını düşündürmektedir. Bununla birlikte, kıraat rivayetlerinde doğrudan kıraati nakleden imam veya râviyi zikretmemesi, eserinin metodolojik açıdan eleştirilecek bir husus olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, eserde kıraat rivayetlerine çoğunlukla dilsel ve gramer

[10] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kurʾân,* 513.
[11] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kurʾân*, 53, 70, 73, 105, 139, 155, 534.
[12] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kurʾân*, 45, 104, 150,2 07, 218.

merkezli bir yaklaşımla yer vermesi Sicistânî'nin dilbilimci yönünün daha ağır bastığını ve kıraatleri ikinci plana attığını ortaya koymaktadır. Kıraatleri anlam boyutuyla da değerlendirmesi, eserin mana zenginliğini artıran bir unsur olmuş, ancak kıraatleri sahîh/şâz ayrımına değinmeden aktarması, sonraki dönem çalışmaları üzerinde bazı olumsuz etkiler doğurabilecek bir eksiklik olarak görülebilir. Bununla birlikte, Sicistânî'nin kıraatleri meşhûr imamlara nispet ederek aktarmamasının, eserin tefsir ve lugat ağırlıklı bir karakter taşımasından ve kıraat-i seb'a imamlarının tasnifinin söz konusu dönemde henüz eserlerde tam anlamıyla yerleşmemiş olmasından kaynaklandığı da düşünülebilir.

2.1. Sahîh Kıraatlere Atıfları

Bilindiği üzere kıraat ilminde rivayetler, belirli tanımlara bağlı olarak sahîh ve şâz olmak üzere tasnif edilmektedir.[13] Buna göre sahîh kıraatin, muttasıl bir senedle kırâat rivayetlerinin kesintisiz bir şekilde Hz. Peygamber'e (s.a.v) ulaşmış olması, Arap dili grameri ve nahiv kaidelerinden birine uygun olması ve resm-i mushaf'a muvafık olması gerekmektedir.[14] İlmî literatürde genel kabul gören yaklaşım, sahîh kıraatlerin on kıraat imamı tarafından nakledilen rivayetler olduğu yönündedir.[15] Kıraat ilminde hem sahîh hem de şâz okuyuş farklılıkları, temel olarak usûl[16] ve ferşü'l-hurûf[17] olarak iki başlık altında incelenmektedir. Usûlî kıraat ihtilaflarının anlama doğrudan bir etkisi bulunmazken, ferşü'l-hurûf kapsamında yer alan farklılıkların anlam üzerinde etkili olabildiği görülmektedir. Ferşü'l-hurûf, bir başlık altında toplanamayacak şekilde farklılıktaki, çoğunlukla anlama etki eder mahiyetteki okuyuş farklılıklarıdır.[18] Bu çerçevede Sicistânî, *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eserinde söz konusu imamların (ferşü'l-hurûf kapsamında) naklettikleri sahîh rivayetlere sıkça yer vermiştir.

[13] Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmaîl b. İbrâhîm el-Makdisî Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâr-u Sadr, 1975), 65-66; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî İbnü'l Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâğ (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2011), 9-44,45.

[14] Ebu Muhammed b. Hammus b. Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'lkırâât*, nşr. Abdulfettah İsmail Şelebi (Mısır, ts.), 51; Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 65-66; Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, 9-13; Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü'l-mukri'în ve mürşidü't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî-'İlmiyye, 1999), 18-19; Abdüllatif Hatîb, *Mu'cemu'l-kırââti'l-Kur'âniyye,* (Dımaşk: Dâru Sadeddîn, 2000), 2/792.

[15] Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 174; Celaleddin Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l Kur'ân*, çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1983), 1/264;Muhammed A'lâ Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm,* thk. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 2/1551; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'-irfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1990), 1/349.

[16] Belirli bir kaide etrafında cem edilebilen imâle, idğam, teshîl gibi kırâat farklılıklarıdır. Bk. Ebû Şâme, *İbrâzu'l-Meânî,* 319; Yaşar Akaslan, "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 219.

[17] Okunuşunda ihtilaf vâki olan, üzerine kıyas yapılamayan cüziyyâta' ferş denir. Bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/358.

[18] Yaşar Akaslan, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.

Sicistânî, A'râf ûresi 7/105 âyetinde[19] geçen حَقِيقٌ عَلَىٰٓ kelimesindeki عَلَى harfinin şedde ile عَلَيَّ şeklinde okunduğunda[20] "haktan başkasını söylememeye gayret göstereceğim" anlamına geleceğini ifade etmiştir. Ayrıca حقيق بأن لا أقول şeklinde de nakledilen bir başka rivayete göre[21] ise "Benim vazifem haktan başkasını söylemektir" ayetin anlamında olduğunu söylemiştir.[22] Burada aktarmış olduğu عَلَيَّ şeklinde okunan kıraat, aşere imamlarından Nâfi'nin (ö. 169/785) rivayetidir.[23]

Garîbü'l-Kur'ân'da geçen bir başka sahih rivayeti ise Sicistânî Tevbe Sûresinden aktarmıştır. Buna göre surenin 9/61 âyetinde[24] geçen أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ (*O her söyleneni dinleyen bir kulaktır*) ifadesindeki خَيْرٍ kelimesinin sonunun esre ve ötre ile okunduğunu belirtmiştir.[25] Devamında kelimedeki râ harfi ötre ve tenvinli okunduğunda أُذُنُ kelimesine atıf ile ayetin, "*o sizin için hayırlı bir kulaktır, o hayırlı şeyleri işiten ve şer olanları değil*" takdirinde olacağını söylemiştir.[26] burada nakletmiş olduğu kıraat rivayeti ise Hamza (ö. 156/773) rivayet etmiştir.[27] Sicistânî eserinde yer verdiği bir başka sahih rivayeti ise Nebe Sûresi 78/28 âyetinde[28] geçen كِذَّابًا kelimesinin şeddeli veya şeddesiz okunuşudur.[29] Ona göre aynı anlamı ifade eden bu kıraatin, iki farklı okuyuş olduğunu ifade etmiştir.[30] Burada zikredilen şeddesiz okuyuşun, Kisâî'ye nispet edilen bir kıraat rivayeti olduğu tespit edilmiştir.[31] Bunun yanı sıra Sicistânî, aktarılan bu örnekler dışında da eserinin muhtelif yerlerinde sahih kıraat rivayetlerine yer vermiştir.[32]

Yukarıda verilen örnekler çerçevesinde değerlendirildiğinde, Sicistânî'nin *Garîbü'l-Kur'ân*'ında sahih kıraat rivayetlerine yer vermesine rağmen bu rivayetlerin senedine dair herhangi bir imam veya râvi ismi zikretmemesi, bir eksiklik ola-

[19] حَقِيقٌ عَلَىٰٓ أَن لَّآ أَقُولَ عَلَى ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُم بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ *"Bana Allah'a karşı ancak gerçeği söylemek yaraşır. Size Rabbinizden bir mucize getirdim, İsrailoğullarını benimle gönder*" dedi."

[20] Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat,* thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1972), 287,301; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr,* 2/270.

[21] Ebû ʿAbdullâh el-Huseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *İ'râbu'l-kırâ'âti's-sebʿa ve ʿilelihâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1327),1/197; Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmaîl b. İbrâhîm el-Makdisî Ebû Şâme, *İbrâzu'l-meânî hırzu'l-emânî fi'l-kırââti's-seb'ı*, thk. İbrâhim Atve Avad (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, ts.), 479.

[22] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kurʾân,* 189.

[23] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat,* 287,301; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf an vücûhi'l-kırââti's-seb' ve ilelihâ ve hücecihâ*, thk. Muhyiddîn Ramazan (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1981), 1/469;Ebû Amr Osman b. Said Dânî, *et-Teysir fi'l-kırâati's seb'a,* thk. Otto Pertzl (Beyrut: Daru'l Kutubi'l -İlmiyye, 1984), 111; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr,* 2/270.

[24] وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ *"Yine onlardan peygamberi inciten ve "O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır" diyen kimseler de vardır*."

[25] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a,* 123; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, 1/290-292; Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed ed-Dimyâtî Bennâʾ, *İtḥâfu fuḍalâi'l-beşer fi'l-kırâʾâti'l-erbeʿate ʿaşer,* thk. Enes Mihre (Lübnan: Dâr-u Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 64,52.

[26] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kurʾân,* 92.

[27] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a,* 123; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, 1/290-292; Bennâʾ, *İtḥâfu fudalâi'l-beşer,* 64,52.

[28] وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا كِذَّابًا *"Âyetlerimizi de alabildiğine yalanlamışlardı.*"

[29] Dânî, *et-Teysir*, 84; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, 2/236;

[30] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kurʾân*, 399.

[31] Hatîb, *Muʿcemu'l-kırâât,* 10/269.

[32] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kurʾân,* 84,92,101,353,514.

rak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, müellifin aktardığı sahih kıraatleri özellikle anlam ve dilbilgisi boyutlarıyla ele alması, bu kıraatlerin ilmî değerini ve Kur'ân lafızlarının anlaşılmasındaki kaynaklık niteliğini ortaya koymaktadır. Öte yandan Sicistânî'nin bazı sahih kıraat rivayetlerini herhangi bir açıklamaya yer vermeksizin, yalnızca farklı söyleyişler olduklarını belirtmekle yetinmesi, onun ulaştığı kıraat rivayetlerini sistematik bir tasnife tabi tutmaksızın, dilin kullanım imkânlarını göstermeye yönelik bir hassasiyet taşıdığını göstermektedir. Bu yaklaşım, kıraatlerin Arap dilinin yapısını ve ifade zenginliğini yansıtması bakımından Sicistânî'nin eserine ayrı bir önem kazandırmaktadır.

2.2. Şâz Kıraatlere Atıfları

Kıraat ilmindeki tasniflerden biri olan şâz[33] okuyuşlar, tefsir ilmi disiplini içerisinde özellikle anlam zenginliği ve dilbilimsel veriler açısından delil olarak başvurulan kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede Sicistânî de *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eserinde şâz kıraat rivayetlerini, bunların şâz oluşuna açıkça işaret etmeksizin nakletmiştir. Örneğin, Mürselât Sûresi 77/32 âyetinde[34] geçen كَٱلْقَصْرْ kelimesindeki sâd harfinin fetha ile كَٱلْقَصَرْ şeklinde okunması[35] durumunda, kelimenin "hurma ağaçlarının boyunları" anlamına geleceğini belirten Sicistânî, bu okuyuşun başka bir ifadeyle "hurma ağaçlarının sökülmüş kökleri" mânasını karşıladığını ifade etmiştir.[36] Burada aktarılan rivayeti Ebû Hâtim (ö. 255/869), İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Said b. Cübeyr (ö. 94/713), İbn Mes'ûd'a (ö. 32/652-53) atıf ile rivayet etmiş ve sahîh rivayetler arasında yer almamıştır.[37]

Bir başka örnekte ise Sicistânî, kelimedeki harfin farklı okunuşu ile ilgili olarak; Duhâ Sûresi 93/9 âyetinde[38] geçen تَقْهَرْ kelimesinin "üstesinden gelme, ezme" anlamına geldiğini, kâf harfinin kef olarak تكهر şeklinde okunması[39] hâlinde ise "sert, kaba hoşnutsuz bir ifade ile karşılama" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.[40] Sicistânî'nin burada aktarmış olduğu rivayet kıraat ilmi eserlerinde Abdullah b. Mes'ûd'un mushafında bu şekilde yazıldığını ve şaz bir rivayet olduğu yer almaktadır.[41] Bu başlıkta aktarılan bu örnekler dışında da Sicistânî, eserinin muhtelif yerlerinde de şâz kıraat rivayetlerine yer vermekle birlikte özellikle İbn Abbâs'ın

[33] Şâz kıraatler için, "senedi sahîh olmayan kıraat", "on kıraat imamını dışında kalan kıraat", "Arapçaya muvafık olup senedi de sahîh olduğu halde resmu'l-Mushaf'a uymayan kıraat", "mütevâtir kıraatin şartlarından herhangi birini taşımayan kıraat" gibi tanımlar yapılmıştır. Bk. Ebû Şâme, *Mürşidü'l-Vecîz*, 172; İbn Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

[34] إِنَّهَا تَرْمِى بِشَرَرٍ كَٱلْقَصْرِ "*Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar.*"

[35] Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzi'l-kıraati ve'l-izâhi anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsıf, Dr. Abdu'l-Hâlim en-Neccâr, Dr. Abdulffettah İsmail Şelbî (Kâhire: Metabiu'l-İhram, 1994), 2/408-409.

[36] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 380.

[37] Cinnî, *el-Muhteseb,* 2/346; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 10/247-248.

[38] فَأَمَّا ٱلْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ "*Öyleyse sakın yetimi ezme!*"

[39] İbn Hâleveyh, *İ'râbu'l-kırâ'âti's-seb'a*, 525.

[40] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 160.

[41] Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Bereddûnî- İbrahim Etfeyyiş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 20/100; Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dımaşk: y.y., 1414), 5/458 Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 10/484.

şâz okuyuşlarına dair yaptığı atıflar tespit edilmiştir.[42]

Sicistânî, şâz kıraat tercihlerinde de sahih kıraatlerde olduğu gibi, bu okuyuşların şâz oluşuna dair herhangi bir açıklamaya veya sened bilgisine yer vermemiştir. Bu durum, müellifin eserinde kıraat rivayetlerini esasen garîb kelimelerin açıklanmasında kullanılan bir hüccet olarak değerlendirdiğini ve bu sebeple sened zincirini aktarmayı ikinci planda tuttuğu düşünülebilir. Nitekim benzer yaklaşımlar, ilk dönem lugavî tefsir literatüründe kaleme alınan eserlerde de sıklıkla görülmektedir.

3. es-Sicistânî'nin Kıraatleri Değerlendirmesine Dair Metodolojisi

İslâmî ilimler geleneğinde müelliflerin eserlerinde kıraatlere yaklaşımları ile kıraat rivayetlerini nakletme yöntemleri farklılık göstermektedir. Özellikle tefsir ve dilbilim alanına ait eserlerde kıraatler çoğunlukla anlam yönüyle ele alınmaktadır. Bu bağlamda Sicistânî de *Garîbü'l-Kur'ân*'ında kıraatleri nakletme ve değerlendirme biçiminde kendine özgü bir yöntem takip etmiştir. Bu çerçevede Sicistânî'nin, kıraat farklılıklarını değerlendirirken eserinde belirli yöntemler benimsediği görülmektedir. Müellif, kıraatleri kimi zaman kıraat–anlam ilişkisi bağlamında ele almış, kimi zaman gramer açısından açıklamış, kimi zaman ise kıraat–Arap lehçeleri ilişkisini tespit etmeye yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Böylece Sicistânî, kıraat farklılıklarını yalnızca nakletmekle yetinmemiş, onları lugat ve mana boyutlarıyla ele alan bütüncül bir yaklaşım ortaya koymuştur.

3.1. Kıraat–Anlam İlişkisine Dair Değerlendirmeleri

Kıraat ilminde ferşü'l-hurûfa dâhil olan okuyuş farklılıkları, her sûrede çeşitli yerlerde bulunan ve belirli bir kurala bağlı olmaksızın, daha çok nakle dayalı olarak ortaya çıkan ihtilaflardır. Bu farklılıklar genellikle kelimenin i'râbında, harfinde, harekesinde veya kalıbında görülen değişiklikler şeklinde karşımıza çıkar. Kur'ân-ı Kerîm lafızlarının sarf ve nahiv boyutuyla ilgili olan bu tür farklılıklar, yalnızca yazıda değil, anlamın değişmesinde de kendini göstermektedir.[43] Bu bağlamda Sicistânî, eserinde söz konusu okuyuş farklılıklarının ortaya çıkardığı mana zenginliğine de değinmiş ve bunları açıklamaya yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Sicistânî kıraatleri naklederken çoğunlukla "قرأ" ve "قرئ" lafızlarını kullanmış; sahâbe veya tâbiînden bir isme atıfta bulunduğunda ise "قراءة" lafzını kullanmayı tercih etmiştir.[44] Yine çoğu kıraat rivâyetinde "her kim okursa" anlamında ومن قرأ terkibi ile kelimeyi açıklamıştır.[45] Müellif, kıraatleri değerlendirirken çoğunlukla anlam boyutunu merkeze almış ve kapalı ifadeleri bu çerçevede açıklamaya çalışmıştır. Kimi zaman kıraat farklılığının ortaya çıkardığı anlamı önceleyerek yorumda bulunmuş, kimi zaman ise kelimenin her iki okuyuşuna da yer vererek aralarındaki anlam farklılığını açık biçimde ortaya koymuştur. Bu bağlamda Si-

[42] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 104,150,207,410.
[43] Akaslan, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", 6-31
[44] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 60,84,150, 207.
[45] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 90,96.

cistânî'nin anlam boyutu ile değerlendirdiği sahîh kıraat örneklerinden bazıları şunlardır:

1- Sicistânî, Bakara Sûresi 2/279 âyetinde[46] geçen فَأْذَنُوا kelimesini ائذنوا kalıbında okunduğunda "Allah'a karşı savaş ilan ettiğinizi bilin" anlamında olduğunu ve "bunu bilin, dinleyin ve dikkat edin" şeklinde emirler ile yorumlandığını söylemiştir. Kelimeyi kim de فآذنوا şeklinde uzatarak okursa, "bunu başkalarına bildirsinler" anlamına geleceğine ifade etmiştir.[47] Burada aktarmış olduğu فآذنوا şeklinde med ile okunan telaffuz şekli Ebû Bekr (ö. 193/809) ve Hamzâ tarafından nakledilen rivayettir.[48]

2- Vâkı'a Sûresi 56/89 âyetinde[49] geçen فَرَوْح kelimesinin "hoş bir esinti" وريحان ise "rızık" anlamında kullanıldığını ifade eden Sicistânî, فَرُوحٌ şeklinde râ harfinin ötre ile okunduğunda ise "*içinde ölüm olmayan ebedi hayat*" takdirinde olduğunu ifade etmiştir.[50] Burada aktarmış olduğu ötre ile okunan فَرُوحٌ şeklindeki kıraat Ruveys (ö. 238/852) tarafından nakledilen bir rivayettir.[51]

3- Müzzemmil Sûresi 73/6 âyetinde[52] geçen وَطًا kelimesinin bu şekilde okunduğunda (gece, ibadet amacıyla) "kalkmak için en uygun zamandır" anlamına geldiğini söyleyen Sicistânî, namaz kılmak ve ibadet etmek için en uygun zamanın gece olduğunu gündüzlerin ise kulların maişet temini ve daha başka işler ile meşgul olsunlar diye yaratıldığını belirtmiştir. İkinci kıraat أشد وِطَاءً şeklinde okunduğunda ise bu ifadenin "uyum ve ahenk" çağrıştırdığını söylemiş ve geceleyin dil kalp ile kalp de amel ile uyum içerisinde olduğunu dile getirmiştir. Üçüncü kıraat ise أَشْوَدُ وِطْأً şeklindedir. Bu ilk kıraat ile aynı manayı taşır. Sicistânî bunların ardından Ferrâ'dan (ö. 207/822) bu kelimenin وِطْأً biçiminde okunamayacağını; çünkü hiç kimseden bu şekilde rivâyet olunmadığını dolayısıyla böyle bir okumanın caiz olmadığını nakletmiştir.[53] Burada aktarmış olduğu ikinci kıraat أَشَدُّ وِطَاءً şeklindeki okuyuş Ebû Amr ve İbn Âmir tarafından nakledilen rivayettir.[54]

Sicistânî'nin garîb kelimeleri anlam boyutu ile değerlendirdiği şâz kıraat örnekleri ise şunlardır:

1- Yûsuf Sûresi 12/45 âyetinde[55] geçen بَعْدَ أُمَّةٍ kelimesindeki mîm harfinin sükûn, elif'in ise fetha ile أَمْه "emh" şeklinde okunduğunu aktaran Sicistânî, bu kıra-

[46] فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا۟ فَأْذَنُوا۟ بِحَرْبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۖ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَٰلِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ "*Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.*"

[47] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 101.

[48] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 192; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 1/318; Dânî, *et-Teysir*, 84; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, 2/236.

[49] فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ "*Ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır.*"

[50] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 242.

[51] İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, 2/383; Bennâ', *İtḥâf*, 409; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 9/320.

[52] إِنَّ نَاشِئَةَ ٱلَّيْلِ هِىَ أَشَدُّ وَطًا وَأَقْوَمُ قِيلًا "*Şüphesiz, gece kalkışı daha tesirli ve o zaman okumak daha elverişlidir.*"

[53] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 84.

[54] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 658; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 2/344; Dânî, *et-Teysir*, 216; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, 2/393.

[55] وَقَالَ ٱلَّذِى نَجَا مِنْهُمَا وَٱدَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُم بِتَأْوِيلِهِۦ فَأَرْسِلُونِ "*Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı, nice zamandan sonra (Yûsuf'u) hatırladı ve, "Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni (zindana) gönderin" dedi.*"

atin lafzın "unuttu" manasına geldiğini söylemiştir. Yine buradaki ümmet lafzının anlamına yönelik "Zeyd b. Amr b. Nufeyl tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir." hadisi ile kelimenin "tek başına bir dine mensup olma" anlamında olduğu ile açıklamıştır.[56] Burada aktarmış olduğu أَمْه şeklindeki okuyuş Hasan-ı Basrî (ö.110/728) tarafından nakledilen rivayettir.[57]

2- Zuhruf Sûresi 43/36 âyetinde[58] geçen يَعْشُ kelimesindeki şîn harfinin fetha okunması ile "kör olmak" anlamına geleceğini söyleyen Sicistânî, Arapların geceleyin göremeyen kimse için "عشي الرجل" şeklinde kullandıklarını ifade etmiştir. Bu şekilde ayetin "*Rahman'ı anmaktan kör olmak*" ondan yüz çevirmek takdirinde olacağını belirtmiştir.[59] Burada aktarmış olduğu يَعْشَ şeklindeki okuyuş İbn Abbas, İkrime (ö. 105/723), Katâde (ö. 117/735) ve Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815) tarafından nakledilen rivayet olduğu söylenmiştir.[60]

3.2. Kıraatleri Gramer Yönünden Açıklaması

İlk dönem dilbilim ve tefsir literatüründe hüccet olarak kullanılan kıraat farklılıkları, dil âlimlerinin gramer görüşlerinin teşekkülünde belirleyici bir rol oynamıştır. Sicistânî de *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eserinde garîb kelimeleri açıklarken kıraatlere yer vermiş, bu kıraatlerin dilbilimsel yönlerini ortaya koymaya özen göstermiştir. Kıraat rivayetlerinin büyük bir kısmında sened zikretmeyen müellif, buna karşılık Ebû Ubeyde (ö. 209/824) ve Ferrâ gibi önde gelen dil/tefsir âlimlerinin görüşlerini sıkça aktarmıştır. Bunun yanı sıra bazı kıraatlerde kelimenin gramer yapısına ve telaffuz farklılıklarına dikkat çekmiş, bazı kıraatlerin ise gramer içerisindeki konumuna ve ortaya çıkardığı mana zenginliğe işaret etmiştir. Bu bağlamda Sicistânî'nin gramer açısından değerlendirdiği sahih kıraatlere dair örnekler şunlardır:

1- Sicistânî, Yûnus Sûresi 10/27 âyetinde[61] geçen قِطَعًا kelimesindeki tâ harfinin sakin olarak قِطْعًا şeklinde okunması hâlinde kesilen şeyin isminin (bölüm, parçası) kastedildiğini ifade etmiştir. Eğer (قَطَعْت الشيء قَطْعا) şeklinde söylendiğinde ise kâf harfinin fetha ile mastar olarak okunduğunu ve kestiğiniz ve devirdiğiniz şeyin bir kısmı "parçası" şeklinde ifade edildiğini söylemiştir. Bu şekilde kelimenin çoğulunun أقطاع vezninde geldiğini ve sakin tâ harfi ile okunan kıraat ile مُظْلِمًا kelimesi sıfat olmakta veya "gecenin bir parçası" takdirinde geldiğini aktarmıştır.[62] Burada aktarmış olduğu قِطْعًا şeklindeki sakin okuyuş İbn Kesîr (ö. 120/738), Kisâî

[56] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 90.

[57] Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedî*ʿ (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 64; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/1/244; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 4/272.

[58] وَمَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ ٱلرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُۥ شَيْطَٰنًا فَهُوَ لَهُۥ قَرِينٌ "*Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten gelirse, biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur.*"

[59] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 523.

[60] Kurtubî, *el-Câmi*ʿ, 16/89; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr,* 4/556; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 8/375.

[61] كَأَنَّمَآ أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مُظْلِمًا "*Sanki yüzleri, karanlık geceden parçalarla örtülmüştür. İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.*"

[62] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 385.

(ö. 189/805) ve Ya'kûb (ö. 205/821) tarafından nakledilen rivayettir.[63]

2- Enbiyâ 21/58 âyetinde[64] geçen جُذَذًا kelimesinin "kesmek, parça" anlamına geldiğini söyleyen Sicistânî, kelimenin çoğulunun جذيذ olarak zel harfini esre ile جِذَذًا şeklinde kıraat edildiğini ve bunun tıpkı (كَرِيم ـ وكِرَام) (خَفِيف ـ وخِفَاف) kelimelerindeki terkipler ile aynı olduğunu ifade etmiştir. Görüşünü desteklemek ve açıklamak için إن أجزأت حرة يوما فلا عجب ... قد تجزئ الحرة المكثار أحيانا "Hür bir kadının bir cüz'ü olursa (kız çocuğu doğurursa) şaşacak bir şey yok, zirâ hür bir kadın bazen de kız doğurur" şiirinde geçen أجزأت kelimesinin kullanımını delil göstermiştir.[65] Burada aktarmış olduğu جِذَذًا şeklindeki esreli okuyuş İmam Kisâî tarafından nakledilen rivayettir.[66]

3- Kehf Sûresi 18/94 âyetinde[67] geçen يَأۡجُوجُ ومأجوج kelimelerinin (أججت ومجججت) şeklinde يفعولا vezninden geldiğini söyleyen Sicistânî, bu iki kelimeyi yalnızca Âsım'ın hemze ile okuduğunu, geri kalan imamların hemzesiz kıraat ettiğini aktarmıştır. Devamında ise bu iki kelimenin hemze ile okunmasının aslına uyun şekilde يفعول vezninde olduğunu مأجوج lafzının da mef'ûl vezninde geldiğini nakletmiştir.[68]

Sicistânî'nin eserinde gramer açısından değerlendirdiği şâz kıraatlere dair örnek ise şu rivayettir:

1- Bakara Sûresi 2/88 âyetinde[69] geçen غُلۡفُۢ kelimesindeki lâm harfini ötre ile okunduğu takdirde "örtüye sarılmış herhangi bir şey" anlamında olacağını söyleyen Sicistânî, kelimenin çoğulunun غلاف olarak geldiğini belirtmiştir. Kelimedeki lâm harfinin sükûn ile okunmasının aynı şekilde caiz olduğunu tıpkı كَتَبَ وَكُتْبٌ fiillerine benzediğini aktarmıştır. Bu bağlamda ise ayetin, "Kalplerimiz zaten ilimle kaplıdır." takdirinde olacağını ifade etmiştir.[70] Burada aktarmış olduğu غُلْفٌ şeklindeki okuyuş İbn Abbâs, Muhaysın (ö. 123/741), Hasan-ı Basrî ve A'meş (ö. 148/765) tarafından nakledilen rivayet olduğu söylenmiştir.[71]

Aktarılan örnekler dikkate alındığında, Sicistânî'nin kıraat farklılıkları içeren kelimelere dair gramer açıklamalarında çoğunlukla yapısal bakımdan benzer kelimeler üzerinden örneklendirmelere yer verdiği görülmektedir. Bu yaklaşım, onun kıraat lafızlarını Kur'ân'daki diğer kelimelerle mukayese ederek söz konusu okuyuşların gramer içerisindeki konumunu temellendirmeye çalıştığını göster-

[63] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a,* 325; Dânî, *et-Teysir,* 121; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr,* 2/283.

[64] فَجَعَلَهُمۡ جُذَٰذًا إِلَّا كَبِيرٗا لَّهُمۡ لَعَلَّهُمۡ إِلَيۡهِ يَرۡجِعُونَ "*Hepsini paramparça edip, içlerinden büyüğünü ona başvursunlar diye, sağlam bıraktı.*"

[65] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 180.

[66] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a,* 429; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, 2/112; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, 2/324.

[67] قَالُواْ يَٰذَا ٱلۡقَرۡنَيۡنِ إِنَّ يَأۡجُوجَ وَمَأۡجُوجَ مُفۡسِدُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ "*Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar.*"

[68] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 514.

[69] وَقَالُواْ قُلُوبُنَا غُلۡفُۢۚ بَل لَّعَنَهُمُ ٱللَّهُ بِكُفۡرِهِمۡ فَقَلِيلٗا مَّا يُؤۡمِنُونَ "*Kalplerimiz perdelidir" dediler, hayır, Allah inkarlarından dolayı onları lanetlemiştir. Onların pek azı inanırlar.*"

[70] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 353.

[71] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 164; İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 8; Bennâ', *İthâf,* 141 Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 1/149.

mektedir. Sicistânî, bu yöntemi kullanırken özellikle fiillerin çekimlerini esas almış; kelimeleri cem'i/çoğu hallerine hamlederek lafzın yapısal özelliklerini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra, erken dönem ilmî eserlerde yaygın biçimde başvurulan şiirle istişhâd yöntemine de yer veren Sicistânî, kıraat lafzının câhiliye şiirinde geçen kullanımını delil olarak sunarak görüşünü desteklemiştir. Bu durum, onun şiirdeki dilsel kullanımlara ve belâgat unsurlarına özel bir önem atfettiğini ortaya koymaktadır.

3.3. Kıraat–Arap Lehçeleri İlişkisine Yönelik Tespitleri

Sicistânî, Arap lehçeleri bakımından farklılık arz eden kıraatleri eserinde açık biçimde kaydetmiştir. Lehçesel farklılıklara temas ederken çoğunlukla yalnızca telaffuzdaki farklılıkları belirtmiş ve bu tür kullanımları genellikle "لغتان" ifadesiyle aktarmıştır. Bununla birlikte bazı kıraatlerde görülen lehçesel farklılıklarda belirli kabile, yöre veya dil âlimlerine atıfta bulunduğu da görülmektedir. Bu bağlamda Sicistânî'nin kıraat–Arap lehçeleri ilişkisi çerçevesinde değerlendirdiği kıraatlere dair örnekler şunlardır:

1- Âl-i İmrân Sûresi 3/97 âyetinde[72] geçen حِجُّ kelimesindeki ha harfinin fetha ile حَجُّ şeklinde ve esre ile okunan iki lehçe olduğunu söyleyen Sicistânî, fetha ile okunan kıraatin mastar, esre ile okunanın ise isim olduğunu ifade etmiştir.[73] Burada aktarmış olduğu fetha ile حَجُّ şeklindeki fethalı okuyuş Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Bekr ve Ya'kûb tarafından nakledilen rivayettir. Ayrıca literatürde fetha ile okunan kıraatin Hicâz lehçesi, esre ile okunanın ise Necid lehçesi olduğu aktarılmıştır.[74]

2- Bakara Sûresi 2/216 âyetinde[75] yer alan كُرْهٌ kelimesinde iki farklı lehçe olduğunu söyleyen Sicistânî, fetha ile كَرْهٌ şeklinde okunan kıraati aktarmıştır. Bu durumda ötre ile okunan كُرْهٌ okuyuşunun, kişinin kendisine yüklediği şeyleri yani "zorluk, güçlük ve sıkıntı"yı ifade ettiğini, fetha ile كَرْهٌ kıraatinin ise kişinin nefret ettiği şeyleri ifade ettiğini söylemiştir.[76] Burada aktarmış olduğu fetha ile كَرْهٌ şeklindeki okuyuş Sülemî (ö. 73/692) tarafından nakledilen rivayet olduğu söylenmiştir.[77]

3- Nahl Sûresi 16/21 âyetinde[78] geçen أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ifadesindeki أَيَّانَ lafzındaki hemzenin esre ile okunduğunu bunun Sülemî kıraati olduğunu aktaran Sicistânî, bu görüşünü Ferrâ'dan naklettiğini söylemiştir. Bu şekilde kelimenin iki farklı kul-

[72] وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا "*Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*"

[73] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân,* 185.

[74] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 214; Dânî, *et-Teysir*, 90; İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, 2/241. Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât,* 1/548;

[75] كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ "*Savaş, hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı.*"

[76] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 395.

[77] İbn Hâleveyh, *Muhtasar*, 13; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât,* 1/297.

[78] أَمْوَٰتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ "*Onlar, diri olmayan cansız varlıklardır! Ne zaman dirileceklerinin de şuuruna varamazlar.*"

lanımının olduğunu ifade etmiştir.[79]

4- Furkân Sûresi 25/22 âyetinde[80] geçen حِجْرًا kelimesindeki hâ harfini Arapların fetha ile حَجْرًا şeklinde kullandıklarını bu şekilde iki lehçe olduğunu söylemiştir. Fetha ile okunan kıraatin daha fasih olduğunu da söylemiştir.[81] Burada aktarmış olduğu fetha ile حَجْرًا şeklindeki okuyuşu Ebû'l-Bekâ (ö. 616/1219) tarafından nakledilen rivayet olduğu söylenmiştir.[82] Aktarılan örnekler dikkate alındığında, Sicistânî'nin kıraatleri değerlendirirken çeşitli bölgelerin Arap lehçelerini esas aldığı ve tercihlerini yaygın kullanım doğrultusunda belirttiği görülmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarını gramer çerçevesinde de ele almış ve Ferrâ gibi dilcilerin görüşlerine yer vererek hangi okuyuşun daha fasih olduğuna dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

Sonuç

Bu çalışma, Sicistânî'nin *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eserinde kıraatleri ele alış biçimini, kıraat tercihlerine yaklaşımını ve bu rivayetleri kullanma yöntemini tespit etmeyi amaçlamıştır. Yapılan inceleme neticesinde, müellifin eserinde kıraat rivayetlerine geniş ölçüde yer verdiği, ancak bu rivayetleri sistematik bir kıraat metodolojisi çerçevesinde ele almadığı görülmektedir. Sicistânî, kıraatleri aktarırken rivayetlerin sahih veya şâz oluşuna dair herhangi bir tasnif yapmadığı gibi, sened ve râvî bilgilerine de neredeyse hiç yer vermemiştir. Bu durum, aktarılan kıraatlerin ilmî değeri ve güvenilirliği açısından ciddi bir metodolojik eksiklik olarak değerlendirilebilir. Müellifin kıraat imamlarına atıf konusundaki tutumu da dikkat çekicidir. Sicistânî, eserinde yalnızca bir kıraatte Âsım'a atıfta bulunmuş, bunun dışında diğer kıraat imamlarının isimlerini zikretmemiştir. Ancak bunun sebebinin müellifin yaşadığı dönemde kıraat ilmi henüz daha sistemik bir yapıya kavuşmamış olması ve kıraat-i seb'a imamlarının tasnifinin söz konusu dönemde henüz eserlerde tam anlamıyla yerleşmemiş olmasından kaynaklanmış olabileceği de unutulmamalıdır. Ebû Amr ve Kisâî gibi âlimlerin isimleri ise sadece gramerle ilgili görüşler bağlamında anılmış, bu şahısların kıraat tercihleri göz ardı edilmiştir. Bu durum, müellifin kıraatleri daha çok rivayet ve kullanım değeri açısından ele aldığını göstermektedir.

Sicistânî, kıraatleri büyük ölçüde garîb kelimelerin anlamlarının açıklanmasında bir araç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda kimi zaman farklı okuyuşların her birine ayrı anlamlar vermiş, kimi zaman ise her iki kıraatin anlamını birlikte zikrederek anlam çeşitliliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca bazı kıraat farklılıklarının ayetlerin anlam alanını genişlettiğini örnekler üzerinden ortaya koymuştur. Bunun yanında kıraatleri yalnızca anlam boyutuyla sınırlı tutmamış; kelimelerin gramer yapısını, kökenini ve sarf özelliklerini de dikkate alarak dilbilimsel değerlendirme-

[79] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 60.

[80] يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا "*Melekleri gördükleri gün, işte o gün, suçlulara iyi haber yoktur. Melekler: "İyi haber size yasaktır, yasak!" derler.*"

[81] Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 203.

[82] Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 6/338.

lere yer vermiştir. Kıraatlerin gramerdeki konumuna bağlı olarak ortaya çıkan anlam farklılıklarını da bu çerçevede ele almıştır. Müellif, gramerle ilgili açıklamalarında Ebû Amr ve Kisâî gibi dil âlimlerinin görüşlerine başvurmuş; ancak bu isimlerin kıraat tercihlerini eserine dâhil etmemiştir. Bu yaklaşım, Sicistânî'nin kıraatleri müstakil bir tercih konusu olarak değil, daha ziyade görüşlerini destekleyen nakiller/rivayetler olarak değerlendirdiği izlenimini vermektedir.

Öte yandan Sicistânî, kıraat farklılıklarını yalnızca anlam ve gramer yönüyle değil, Arap lehçeleri bağlamında da ele almıştır. Bazı kıraatlerde kelimelerin farklı lehçelere dayanan söyleyişlerini zikretmiş, hangi kullanımın daha yaygın veya tercih edilir olduğunu belirtmiş ve yer yer kendi tercihine de işaret etmiştir. Lehçesel farklılıkların anlam üzerindeki etkisini de göz ardı etmeyen müellif, bu konuda kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine atıfta bulunmayı ihmal etmemiştir. Sonuç olarak Sicistânî'nin kıraatlere yaklaşımının büyük ölçüde anlam merkezli olduğu, kıraatleri daha çok ayetlerin anlam zenginliğini ortaya koyan rivayetler olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu sebeple müellifin sened ve sıhhat meselelerine özel bir vurgu yapmadığı söylenebilir. Bununla birlikte *Garîbü'l-Kur'ân*'da kıraat rivayetlerine bu denli geniş yer vermesi, kıraat ilminin Garîbü'l-Kur'ân türü eserlerdeki belirleyici rolünü göstermesi bakımından önemli bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Artificial Intelligence Statement / Yapay Zeka Beyanı: No artificial intelligence tools were used in this study. / Bu çalışmada herhangi bir yapay zeka aracı kullanılmamıştır.

Kaynakça

Açar, Mısra. *es-Sicistânî'nin Nüzhetü'l-Kulûb ve Emîr es-San`ânî'nin Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân İsimli Eserlerinin Mukayesesi.* İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Akaslan, Yaşar. "Kırâat İlmi Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 217-251.

Akaslan, Yaşar. "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017), 6-31.

Bennâ', Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî ،Şihâbu'd-Dîn eş-Şehîr bi'l-Bennâ. *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erbe'ate 'aşer*. thk. Enes Mihre. Lübnan: Dâr-u Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Cerrahoğlu, İsmail. "Sicistânî, Muhammed b. Uzeyz". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-Mukri'în ve Mürşidü't-Tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1999.

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâğ. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 4. Basım, 2011.

Çakıcı, İrfan. *Şaz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.

Çetin, Abdurrahman. *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1. Basım, 2001.

Çıtır, Aslan. "Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî'nin Garîbü'l-Kur'ân Tefsirinde Kıraat-Tefsir İlişkisi". *Eskiyeni* 53 (30 Haziran 2024), 581-604. https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1402449

Dânî, Ebû Amr Osman b. Said. *et-Teysir fi'l-kırâati's seb'a*. thk. Otto Pertzl. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2. Basım., 1984.

Ebû Bekr es-Sicistânî, Muhammed b. el-'Uzeyrî. *Ğarîbu'l-Kur'ân*. thk. Muḥammed Edîb 'Abdulvâhid. Suriye: Daru Kuteybe, 1416.

Ebû Şâme, Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmaîl b. İbrâhîm el-Makdisî. *Mürşidü'l-Vecîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâr-u Sadr, 1. Basım, 1975.

Ebû Şâme, Şihâbuddîn Abdurrahman b. İsmaîl b. İbrâhîm el-Makdisî. *İbrâzu'l-meânî hırzu'l-emânî fi'l-kırââti's-seb'ı*. thk. İbrâhim Atve Avad. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, ts.

Enbârî, Kemâleddin. *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ'*. thk. İbrâhim es-Sâmerrâî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985.

Hatîb, Abdüllatif. *Mu'cemu'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, 11 Cilt. Dımaşk: Dâru Sadeddîn, 1. Basım, 2000.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzi'l-kıraati ve'l-îzâhi anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsıf, Dr. Abdu'l-Hâlim en-Neccâr, Dr. Abdulffettah İsmail Şelbî. Kâhire: Metabiu'l-İhram, 1. Basım, 1994.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzzi'l-kur'ân min kitâbi'l-bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *İ'râbu'l-kırâ'âti's-seb'a ve 'ilelihâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1327.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1972.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *el-Lubâb fî tehẕîbi'l-ensâb*. Beyrut: y.y., ts.

Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed. *el- 'Umde fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşli. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1981.

Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed. *el-Keşf an vücûhi'l-kırââti's-seb' ve ilelihâ ve hücecihâ*. thk. Muhyiddîn Ramazan. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1981.

Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed. *el-İbâne 'an me'âni'lkırâât*. nşr. Abdulfettah İsmail Şelebi. Mısır, ts.
Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Bereddûnî - İbrahim Etfeyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
Safedî, Ebû's-Safâ. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnaûd. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed. *Nüzhetü'l-kulûb fî tefsîri garîbi'l-Kur'âni'l-'azîz*. thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşli. Beyrut: Darû'l-Ma'rife, 2013.
Süyûtî, Ebü'l-Fażl Celâlüddîn ʿAbdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-ʿAṣriyye, ts.
Süyûtî, *el-İtkan fî ulûmi'l Kur'ân.* çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1983.
Şevkânî, Muhammed b. ʿAlî b. Muhammed el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr*. Dımaşk: y.y., 1414.
Tehânevî, Muhammed A'lâ. *Keşşâf-u ıstılâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dehrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1., 1996.
Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985.
Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.